

о. Іриней Вігоринський ЧСВВ.
(Irenaeus Vihorynskyj OSBM.)

Календарне питання в добі берестейської унії

(Quaestio de calendario tempore Unionis Ecclesiae Ruthenae
cum S. Sede Apostolica in Brest Lituaniae a. 1596 initae)

ЗМІСТ: Вступні завваги. — Велика акція Папи Григорія XIII. в напрямі реформи календаря, як одна з передумовин зєдинення православногo Сходу з Апостольським Престолом. — Відношення кн. Острозького до реформи календаря. — Боротьба православних проти нового календаря; польські королі стараються зліквідувати календарний спір. — Унія й календарне питання. — Чому українська шляхта покинула свій східній обряд? — Літературна календарна полеміка. — Кінцеві завваги й висновки.

В останніх часах ми є свідками оживленої полеміки в справі реформи юліянського календаря в нашій Церкві, що ведеться на сторінках української національної преси різних відтинків. Хоч багато є таких, що бажали б із різних причин залишитися при старому стилі, все таки можна завважити, що голосів за реформою є багато більше, як голосів проти реформи. Зокрема дуже живо займаються календарною справою широкі українські круги на еміграції по цей і по той бік атлантийського океану. Коротко кажучи: календарна справа вже остільки в нас дозріла, що її конечну потребу видвигаютъ не тільки майже всі духовні круги, але ще більше світські люди¹.

Не місце тут наводити всі суттєві, чи несуттєві причини, що промовляють за, чи проти реформи, бо вони знайшли вже своє належне та вичерпуюче навітлення на сторінках української преси останніх часів.

Та всі ті голоси нашої преси підходять до справи беручи під увагу тільки теперішній дух часу й теперішні реальні обставини. Але коли призадумаємося над цим питанням в історичному світлі, побачимо, що справа календарної реформи була в нас дуже актуальна від самого її початку в Західній Церкві та що брак полагождення календарної справи причинився до дуже великих утрат для нашої Церкви й для нашого народу, подібно, як багато інших, більш, або менш пекучих питань релігійно-національного життя, що очікують своєї розв'язки вже цілі віки. Цікаве тут те, що скільки разів у поодиноких етапах нашого історичного розвою, чи занепаду, виринало питання про обнову католицького духа серед нашого народу, стільки

разів виринала також велика потреба розв'язки календарного питання.

2. Коли Папа Григорій XIII. почав у другій половині 1580 рр. велику акцію в напрямі злуки східних православних Церков з Апостольським Престолом, висунув між іншими домаганнями до Сходу також справу прийняття нового календаря, що його зреформували були саме за його часів². Дуже широку акцію в справі прийняття григоріянського календаря повела Римська Курія передовсім у тодішній польській державі через своїх представників: Поссевіно, нунція Больонетті'я³ та інших⁴. Нажаль, подібно, як багато інших справ, що були злучені з намаганняю уніоністичною акцією, так і календарна реформа не знайшла на православному Сході, і тим самим теж і між православними в Польщі, пригожого ґрунту.

3. Князь Костянтин Острозький, що спершу мабуть прихильно відносився до реформи календаря (подібно, як і до самої Унії), бажав щоб таку важну справу рішив царгородський патріярх⁵. Оскільки нам відомо, князь позитивно впливав у тому напрямі на царгородського патріярха. Нажаль те прихильне його відношення перемінилося опісля в страшну, явну ворожнечу до Унії й притім до календарної реформи. Причиною тієї зміни була передовсім його ображена амбіція, що справу Унії поведено без нього, як також одночасне неприхильне становище до намагань Апостольського Престолу царгородського патріярха Єремії II⁶.

Цей патріярх в обіжнику, що його видав дня 20. листопада 1583 р., поручив православному духовенству й вірним не признавати григоріянського календаря, ані теж не покористуватись ним у практиці. Після того кампанія проти календарної реформи сталась одною з головних точок і атутів у боротьбі православних проти латинян⁷ і проти уніятів.

4. З другого боку латинське духовенство в Польщі в боротьбі проти православних піднесло дуже велику кампанію проти старого календаря. Нпр. у Львові, за часів архієпископа Соліковського, старалися латинники насильно накинати православним новий календар і з того приводу прийшлося православним багато дечого потерпіти від вірних латинського обряду⁸.

Подібну кампанію повело латинське духовенство й вірні проти православних також у багатьох інших місцях, де були поселені латинники й православні. Приходило до гострого конфлікту, з якого православні виходили звичайно з великими для себе втратами, в користь католицькій, латинській Церкві⁹.

Цей конфлікт був нераз такий великий, що аж самі польські королі вважали за відповідне виступити від часу до часу в ролі посередників між обома воюючими таборами. І так король Баторій¹⁰, хоч сам гарячий прихильник календарної реформи, часто звертався з окремими листами, здебільша до мійських управ у Львові та в Вильні, поручаючи, щоб не чинити ніяких перепон для православних, чи для уніятів, у святкуванні свят по старому стилі.

Зусилля нунція Больонетті, кн. Острозького, литовського канцлера Воловича, белзького воєводи Станислава Жулкевського та минського каштеляна Івана Глібовича довели до обопільної згоди обох розсварених таборів, що їх репрезентували: з одного боку Соліковський, а з другого Геден Балабан. Завдяки вище згаданим достойникам прийшло в Варшаві до замирення. Оба противні собі табори згодилися шанувати обопільно свята й торжества противника „аж до згоди патріархів з папою“¹¹. А король Баторій бажаючи надати тій угоді більшого значіння й більшої обов'язуючої сили, видав дня 18. травня 1585 р. обіжник, що в ньому м. і. заборонює латинському клирови й мірянам латинського обряду змушувати православних святкувати свята латинського обряду й притім годиться, щоб православні придержувались у горожанському році старого календаря.

Як ми вище згадали, дуже сильний спір про календар був у Львові. Латинники понижували там православних і їхні свята по старому стилі, забирали православні церкви, тощо. Тому варшавську угоду муіли повитати православні у Львові з великою радістю. Все таки календарний спір, і то в дуже гострому тоні, тривав дальше в місті Вильні. Митрополит Онисифор Дівочка звернувся в тій справі до короля Баторія. Король у листі з дня 8. вересня 1586 р. заборонив і там чинити будь які труднощі православним у зберіганню старого календаря.

Було б цікаве довідатися, якого календаря придержувались православні, коли йшло про торгівлю й промисл. Нажаль не маємо про це ніяких відомостей. Треба приймати, що в містах, де було більше латинників, там правдоподібно вірні грецького обряду [православні й (опісля) греко-католики] здержувались від торгівлі й промислу в латинські свята¹². А в литовсько-руських краях, де більшість населення була православна, ще довго придержувались всі старого стилю й ніхто не видигав питання про перемену його на новий стиль.

5. Берестейська унія теж не розв'язала дефінітивно календарного питання. Навіть сам речинець проголошення Унії був

назначений по ст. ст. Хоч годиться підкреслити, що головні творці Унії: Іпатій Потій і Кирило Терлецький, як також інші наші єпископи, що зібралися були на спільній конференції в Берестю¹³ дня 12. червня 1595 р., в адресах, що їх вислали були до Папи Климента VIII. й до польського короля Жигмонта III, згодилися були також і на прийняття григоріянського календаря.

Та коли 1596 р. Потій і Терлецький поїхали до Риму, щоб довести до кінця справу Зєдинення української Церкви з Апостольським Престолом, мусіли заявити, що календарна реформа готова стрінутися з дуже сильним спротивом. І Апостольський Престіл відступив від домагання приймати григоріянський календар. Тому й залишено в нашій Церкві старий календар, — з тим, що, кому це буде до вподоби, може послуговатись григоріянським календарем.

Таке компромісове полагодження календарного питання стало притокою до дальших непорозумінь і спорів у ділянці святкування свят. Нпр. 1599 р., тобто в 3 роки по Берестейській Унії, полоцькі міщани жаліються, що їхній єпископ і вїйт домагаються від них святкувати свята по новому стилі. А провінційальний латинський Синод у Пйотркові домагається кари для тих, що не придержуються нового календаря. Всі члени того ж Синоду негодують на те, що подвійний календар приносить великі втрати¹⁴.

Як відомо, православні по проголошенню Унії розпочали дуже сильну боротьбу з усім, що католицьке. Боротьбу проти григоріянського календаря загострили особливо з хвилиною, коли професор краківського університету, Іван Лятош — доктор філософії й медицини, тобто людина, як на ті часи з небуденним авторитетом — виступив в обороні юліянського календаря. 1602 р. видрукував він в Острозі календар по старому стилі¹⁵. Через те стягнув він на себе, річ ясна, велике негодування латинського духовенства, зате в очах православних здобув він собі надзвичайну пошану й симпатію. Цей виступ Лятоша став сильним атутом православних, що своєю підсиленою боротьбою нанесли навіть поважні втрати для латинської Церкви в Польщі, а це знову відбилось замітним відгомном у ватиканських кругах. З того приводу Папа Климентій VIII. покликав був навіть до Риму виленського єпископа Венедикта Войну¹⁶.

Не зважаючи на всі попередні ухвали й декрети королів, скарги православних з приводу примушування їх придержуватися григоріянського календаря побільшувалися з року на рік.

Зокрема великі землевласники з економічних причин примушували своїх кріпаків святкувати свята по новому стилі¹⁷. Але не про всіх можна це сказати.

6. Великі зусилля митрополита Потія для Унії, не зважаючи на великі перепони від своїх і від чужих, досягнули теж великі успіхи. Для нас цікаве є довідатися, як віднеслася до справи Унії українська, ще несполщена, шляхта. Треба признати, що велика її частина, і то найзнатніші родини, не бачучи нічого принадного в „православній вірі“, прилучилась до Унії. І так, ще коли Потій був володимирсько-берестейським єпископом, частина волинської шляхти (між нею: Станислав Радивил, Юрій Чорторийський та багато інших вельмож і дрібної шляхти) приступила 1598 р. до Унії. Коли ж Потій став митрополитом, тоді деякі з волинської шляхти вислали з Люблина, дня 13. травня 1603 р., збірну декларацію на руки короля, що вони теж приступають до Унії. В тій декларації заявляють вони м. і. таке: „ Ми приступаємо до унії з римською Церквою й притім просимо з відданістю нового календаря“¹⁸.

Коли йде про причини, чому наша шляхта перейшла в великій своїй частині на латинський обряд, то одною з тих причин була також календарна справа¹⁹. Тому велика шкода, що творці берестейської унії поставились до календарної справи досить нерішучо й компромісово. Інші причини того ж переходу на латинський обряд це безвихідне положення нашої шляхти, в якому вона опинилась завдяки невмілій політиці козащини. Як це показалося в кількадесять років опісля, за часів Хмельниччини — козащина й низи селянства поставилися ворожо не тільки супроти польської шляхетської верстви, але також і супроти православної, української. І цей ворожий настрій пробивався безперестанку в пізнішій історії українських земель. З другого знову боку шляхетська Польща підозривала не тільки козацтво, але також і майже всю українську православну шляхту в сепаратизмі. Тому, коли українська шляхта, що знайшлася між молотом і кувалом, не змогла надати іншого наряду козацькій політиці, — вибрала для себе, з суспільного становища, те, що забезпечувало б її престиж, чи радше можливість існування й за це пожертвувала та виреклася свого обряду й тим самим своєї національності, щоб ні в чому не відрізняватися від впливової в польській державі шляхти латинського обряду. Але про це тільки мимохить, для повноти ілюстрації²⁰.

7. Після заведення Унії календарний спір притих був трохи в першій половині XVII віку. Та вже в другій половині того ж

віку знову розпочався гарячковий спір, але вже в формі літературної полеміки. Започаткував його непомітний чоловічок, Касіян Сакович²¹, людина хитка, з бурливим минулим, з поганеньким характером. Він написав кілька публікацій²²: „Епанортосіс, або погляд на кілька блудів і забобонні практики незєдиненої, греко-руської Церкви. Краків 1641“; — „Старий календар. Вильня 1640“; — „Окуляри для старого календаря. Краків 1644“. — Всі його твори злобні; правда перемішана там із брехнею; автор має тільки одне й те саме бажання: дошкулити „всім і вся“, що належать до східнього обряду. Його твори накоїли стільки замішання й лиха, що ревний український греко-католицький архієпископ у Полоцьку, Пахомій Война Оранський, уважав за відповідне опрокинути всі закиди Саковича в своїм творі: „Зерцало, або оборона проти злобної Епанортосіс. Вильня 1646“. Притім годиться завважити, що Сакович через свої неfortunні виступи спричинив чимало клопотів також для Василіянського Чина.

З інших полемістів заслугує на згадку о. Іван Дубович ЧСВВ.²³, що м. і. написав твір п. н.: „Правдивий календар Христової Церкви. Вильня 1649“. Твори Дубовича написані спокійно, річево, з належним підходом до справи, чого зовсім бракує Саковичеві.

8. Яка доля стрінула зєдинену українську Церкву під російською займанщиною, це справа загально відома. З упадком Унії історичне колесо мусіло там змести з черги дня також і календарне питання.

Уніятська Церква збереглася тільки в австрійській займанщині й тому, що австрійський уряд був досить толерантний для нашої, греко-католицької Церкви, ніколи не загострював календарного питання між українцями. Положення нашої Церкви дуже погіршилося по світовій війні. Притім нові обставини видвигнули знову на денний порядок просто конєчну потребу календарної реформи²⁴ — тим більше, що таку реформу перевів у себе майже весь, такий досі консервативний, православний Схід. З полагодження цього питання можемо надіятися багато користей у нашому релігійному, національному й економічному житті. Інакше чекають нас знову щораз то більші втрати. Календарне питання треба було б полагодити вже в найближчому часі.

Дописки

¹ Як відомо, Впреосвященний Кир Григорій Хомишин іще 1916 р. завів григоріянський календар у станіславівській єпархії. Велика шкода, що ця реформа не знайшла серед нашої суспільности належного зрозуміння й застрягла на мертвій точці.

* В часі світової війни були спроби завести григоріянський календар у прямишівській єпархії, але також безуспішно.

А тепер можна на пальцях почислити ті східні, православні й католицькі, Церкви, що ще придержуються юліанського календаря. Григоріянським календарем послуговується наша греко-католицька колонія в Римі, в Варшаві та деякі парохії ЗДПА. Невідоме нам становище в тій справі між нашими емігрантами в німецьких краях, як також у Бельгії й Франції. Про Бразилію диви нижче (24).

Редакція

² Треба знати, що боротьба за календарну розв'язку між православними в Україні це тільки частина того фронту, що простягався на території всього православного Сходу. Чимало цікавих подробиць про ту справу, як також переписку Риму з Царгородом опублікував Georg Hofmann: *Griechische Patriarchen und römische Päpste* („*Orientalia christiana*“, vol. XXV, 2, num. 76). Рим 1932.

³ Больонетті дістав номінацію на Нунція в Польщі дня 30. березня 1585 р. після Калігурія; 1583 р. іменованний кардиналом (Boratynski: *Studia nad nuncjaturą polską Bolognettego 1581-1585*).

⁴ Матеріали що до переписки Риму з папськими Легатами в Польщі поміщені в матеріалах до історії нунціятури в Польщі в XVI в., що зберігаються в римських архівах. Частина тих реєстрів напечатана в російському виданні: »Россія и Италия, II«.

⁵ Грушівський є тієї думки, що Папа впливав через Поссевіно на Острозького, щоб він приєднав для тієї справи тодішнього патріарха Єремію II. Острозький віднісся справді до патріарха, але скликаний, за почином Єремії, синод у Царгороді 1593 р. виступив проти календарної реформи [Диви: *Культурно національний дух на Україні в XVI - XVII вв.* (Літ. Наук. Вістник (1908) III, 208 - 209)].

⁶ Россія и Италия II, гл. II, прил. VI, 330 — Bolognetto до брата 1583 г.

⁷ Акти Зап. Рос. IV, ч. 138. В Архів. Нунц. Герман. зберігається латинський переклад грецького листа царгородського патріарха Єремії II і олександрійського патріарха Сильвестра до князя Острозького. Цей лист, з дня 20. X. 1582 р., має надпис: *Βιογραφικὸν αὐθιδαζμα, περὶ τοῦ πατριάρχου Ἱερουσόλων Β.* — Атина 1870 р.

⁸ Диви нпр. скаргу львівського Ставр. Брацтва з дня 13. III. 1595 (Монум. Ставр. ч. 344. Арх. Ю. З. Р. 1/10, ч. 49 з дня 13. III. 1595). Крім того звіт Спаннокія про Больонетті'я з 1596 р.

⁹ В тому нерівному двобою найбільшу діяльність між православними проявили Балабан і Острозький [Spannocchi (SS. RR. Pol. XV, 342)].

¹⁰ Лист Баторія до посадника й радних Львова виданий у Гродні дня 9. I. 1584 р. (Мон. Ставр. I, ч. 73), до посадника й радних міста Вильні виданий у Гродні дня 21. I. 1584 (Wiszniewski: *Hist. Lit. Pol. VII*). Про своє рішення повідомив теж король Балабана в листі з Гродна (19. I. 1584), а цей оповістив те королівське рішення в обіжнику з дня 30. I. 1584 р. (Мон. Ставр., ч. 73).

¹¹ Акти Зап. Рос. III, ч. 147; Wiszniewski: *Hist. Lit. Pol. VII. Dod. 590*.

¹² У варшавській умові ця справа не поставлена як слід. Що вірні обох обрядів мали б у латинські свята здержуватись від праці в торгівлі й промислі, на те вказувала б слова Баторія в листі до радних міста Вильні: „jednakże święta zwykłe kościoła katolickiego, rzymskiego zakonu, według nowego kalendarza w uczciwości zachowane być mają, według zwykłego obyczaju.“ (Wiszniewski, VII. Dod. 592).

¹³ Крім вище згаданих явилися на тій конференції: митрополит Михайло Рагоза, пивський єпископ Леонтій Пелчинський і кобринський архимандрит (пізніший єпископ) Йона Гоголь. (Диви: Е. Ликовський: *Берестейська Унія*).

¹⁴ Нпр. сеймик битеньський поручає своїм послам, дня 20. I. 1597 р., подбати, щоб скрізь заведено новий календар (А. G. Z. XX, ч. 59).

¹⁵ Згадується, що при накладі календаря допоміг йому матеріально кн. Острозький.

¹⁶ Theiner: *Mon. Pol. et Lit. III, nr. 214* — Рим 1502.

¹⁷ 1597 р., тобто вже по проголошенні берестейської Унії, частина шляхти домагалася в Сеймі уніфікації календаря. Коронний підканцлер згодився на це: „*Kalendarium novum iuxta petita terrarum Premislae, Haliciae, Volhiniae et magnae partis Ducatus Lithuaniae ut a subditis observetur, ne illorum laboribus defraudentur, lege cavetur* (Діярій лат., р. 32). Та сама реляція появилася у польському й німецькому тексті (Diar. pol. SS. RR. XX 115, р. 34; Diar. gdański 514, р. 31).

¹⁸ Pelesch: *Geschichte der Union II, 51 - 52*.

¹⁹ Ту декларацію про перехід на Унію підписали 58 найзнатніших українських вельмож. Між ними стрічаємо таких людей, як: Теодор Скумин Тишкевич, воєвода Новгородка; Юрій кн. Чорторийський, Андрії кн. Козика, і інші. Дещо пізніше ті всі роди перейшли на латинський обряд. До цього причинилося м. і. саме те, що українці-католики не хотіли приймати нового календаря (Пелеш II, стор. 52, нотка 54).

²⁰ Диви докладніше про цю справу: Липинський, Україна на переломі. 1637 — 1659. Київ - Відень 1920.

²¹ Касіян Сакович, спершу православний чернець, опісля навернувся на Унію. Митрополит Рутський призначив його на архимандрію в Дубні. Смотрицький приймивши Унію, іменував його деканом. В тому характері поїхав Сакович на синод до Києва, де Йов Борецький кинув на нього клятву. Ця клятва вчинила на Саковича таке велике вражіння, що він покинув Унію й перейшов на латинський обряд та став каноніком і парохом у Кракові. На тому становищі написав він цілу низку не то публікацій, не то пашквілів на православну Церкву. Але не менш обкинув він болотом Унію та весь східній обряд. Притім не пошанував навіть уніятських єпископів та уніятських священників (Пелеш II, 409 — 410).

²² Наголочки подаю в українському перекладі.

²³ Цей Дубович походив зі знатної міщанської родини в Вильні. Вступивши до Василянського Чина, став по смерті М. Смотрицького архимандритом у Дермані. Умер 1652 р. (Ignacy Stebelski: Dwa wielkie światła na horyzoncie Połockim. Lwów 1867. I, 23).

²⁴ З початком 1937 р. принесла українська преса вістку, що бразилійські українці, які через старий календар були виставлені на поважні моральні й матеріальні втрати та були через свій дотеперішній календар предметом насмішок від Бразилійців та інших чужинців, — завели в себе накінець григоріянський календар. Та є теж приватні відомости, що не всі кольонії приймили новий календар. Знайшлися люди, подібно, як це діялось нераз за часів старої Польщі, що зворохобили народ проти нового календаря так, що тамошні наші ОО. Василяни мусіли аж місії улаштувати в тій справі.

Скільки втрат через юліянський календар мають наші емігранти в ЗДПА, в Канаді та в інших краях, це повинно бути всім аж надто добре відоме.